

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 1933 YILI TÜRKİYE-
ALMANYA İLİŞKİLERİ

TURKEY-GERMANY RELATIONS IN 1933
ACCORDING TO THE ARCHIVE DOCUMENTS

Melih DUMAN*

ÖZ

Çalışma, I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya’da yaşanan iç politik gelişmelerin neticesinde 1933 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi’nin iktidara gelmesi ile başlayan gelişmeler karşısında Türk-Alman ilişkilerinde yaşanan değişimi ele almaktadır. Nazi iktidarı ile Almanya’da yaşanan değişim Türkiye-Almanya ilişkilerine de yansımış ve ikili ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Arşiv Belgeleri ışığında Türkiye-Almanya ilişkilerini Nazi İktidarı’nın ilk yılında ve ikili ilişkilerin yeni başladığı 1933 yılı özelinde analiz etmektedir. Türkiye ve Nazi Almanyası arasında önemli gelişmelerin kaydedildiği 1933 yılı önemli bir takım ekonomik ve siyasi adımların atıldığı bir yıl olmuştur. Bu çerçevede çalışma, Türkiye siyasi tarihinde önemli bir zaman dilimi olan iki dünya savaşı arası dönemde yer alan, Nazi Partisi’nin iktidar olduğu 1933 yılı itibariyle Türkiye-Almanya ilişkilerini mikro düzeyde değerlendirmekte ve iki ülke arasında kaydedilen gelişmelerin Türk dış politikası tarafından nasıl değerlendirildiğini analiz etmektedir. Çalışma, belgesel kaynak tarama metoduyla elde edilen arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar doğrultusunda değerlendirilmiştir.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniv., İletişim Fakültesi, melihduman@aksaray.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6861-615X>.

* Makale Geliş Tarihi: 18.05.2020
Makale Kabul Tarihi: 20.08.2020

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Almanya, Türk Dış Politikası, Adolf Hitler, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi.

ABSTRACT

The study addresses the changes experienced in Turkey-Germany relations as a result of the domestic political developments experienced in Germany after World War I, when the National Socialist German Labor Party (Nazis) came to power in 1933. The change experienced in Germany with the Nazi rule reflected itself also in the relations with Turkey and changed the course of Turkish-German relations. Under the light of the archive documents of the State Archives of the Presidency of Turkish Republic, the study analyses Turkish-German relations especially in 1933 which is the first year of the rule of Nazis when the bilateral relations made a new start. The year 1933, when important developments were recorded between two countries, has been a year when a set of important economic and political steps were taken in line with the start of Turkey-German relations. In this framework, during the period between two world wars which is an important period in Turkish political history, the study assesses the Turkey-Germany relations peculiar to the year 1933 when the Nazi Party came to power and is analyses how the relations between two countries were evaluated by Turkish foreign policy. The study is evaluated in accordance with archive documents and other sources obtained by documentary source scanning method.

Keywords: Turkey, Germany, Turkish Foreign Policy, Adolf Hitler, National Socialist German Workers Party.

GİRİŞ

Türkiye ve Almanya arasında yakın ilişkilerin tesis edilmesi, Alman imparatorluğu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu diplomasi geleneği Almanya ile XIX. yüzyılda yeni bir bağlantıya girmiştir. İlber Ortaylı'ya göre, bu bağlantı, Osmanlı Devleti'nin izlediği denge siyasetinin herhangi bir büyük devlete karşı izlediği türden değildi. Osmanlı'nın Avrupa güçler dengesini sarsan Almanya ile XIX. yüzyılda kurduğu ilişki, siyasal ve diplomatik boyutun ötesinde aynı zamanda sosyal ve iktisadi bir

alanı da kapsamıştır (Ortaylı, 2008: 11). II Abdülhamid devrinde yakınlaşan ilişkiler, 1912'de İttihat Terakki'nin önderliğinde Alman nüfuzunu daha yoğun bir hale getirmiştir. Osmanlı Devleti üzerinde artan Alman nüfuzu, I. Dünya Savaşı başladığında, Osmanlı'nın Almanya safında savaşa girmesine yol açmıştır (Ortaylı, 2008: 199-200).

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde ise Türk-Alman ilişkileri, Almanya'nın Avrupa siyasetinde azalan rolüne rağmen, siyasi temasın sürdürüldüğü bir ilişki biçimine dönüşmüştür. Sürdürülen temas ise geçmiş bağların etkisinde kalmıştır (Gönlübol ve Sar, 1997: 118). Cemil Koçak'a göre, Weimar Cumhuriyeti döneminde Türk-Alman ilişkileri genel olarak çatışmadan uzak ve dönem dönemde yakın olmuştur. İki ülke arasında bir siyasi anlaşmazlık konusu olmaması, diplomatik ilişkilerin hızla yeniden kurulmasına yol açmıştır. Almanya, bu dönemde aldığı bazı kararlarda Türkiye'nin yanında olmuştur. Musul, konusunda Türkiye'yi destekleyen Almanya, İtalya tehlikesi karşısında da Ankara'yı tedirgin edecek girişimlerden uzak durmuştur. Siyasal gelişmelerin dışında kültürel, askeri ve ekonomik gelişmeler de yine bu dönemde iki ülke arasında kayda değer ilerleme sağlamıştır. Koçak'a göre, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi dönemi ise iki ülke arasındaki ilişkilerde farklı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu dönemde iki ülkenin dış politikalarında hedef ve yöntemlerde farklılar oluşmaya başlamıştır (Koçak, 2013: 247-249). Türkiye, 1933 yılında Almanya'nın Versay Antlaşması'ndan kurtulma çabalarını sempatiyle bakmış; fakat buna karşın statükonun değişmesini istememiştir (Kılıç, 2010: 129). Türkiye-Almanya arasındaki ilişkiler, Nazi Hükümeti döneminin başlaması ile birlikte bazı dönemlerde hassas bir hale gelse de, genel ekseriyetiyle, 1933 yılından itibaren müspet bir konumda kalmıştır.

Yavuz Özgüldür'ün ifadesiyle Türkiye, Nazi Almanyası ile 1933 yılından itibaren geliştirdiği siyasi, ekonomik ve diğer ilişkilerini, I. Dünya Savaşı'nın aksine, bir irade ortaya koyarak siyasi ve askeri ittifaklara dönüştürmemiştir. Fakat 1933 yılında başlayan siyasi ve ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin pragmatik bir biçimde istifade ettiği bir alan olmuştur. Almanya da benzer bir biçimde bu süreçten yararlanmış, endüstrisi için gerekli olan hammadde ve tarımsal üretim ihtiyacını temin etmiştir (Özgüldür, 1991: 218-219). Adolf Hitler'in başbakan olması ile, Almanya'nın ihtiyacı olan mamul ve hammadde ihtiyacı için Türkiye'ye duyduğu gereksinim kısa süre içerisinde, Türkiye'de propaganda gerçekleştirmesine neden olmuştur. Bu çerçevede 1933 yılı Almanya'da yeni bir milada işaret ederken, Türkiye de tüm dünya gibi bu süreçten etkilenmiş ve Nazi Almanyası ile yeni bir sayfa açmıştır. 1933 yılında, Almanya'daki gelişmeleri elçilikleri vasıtasıyla takip eden Türkiye, Almanya'yı ve Versay karşıtı politikalarını dikkatle değerlendirmiştir. Nazi Almanyası'nın revizyonist söylem

ve tutumları karşısında, Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin nabzını ölçen Türkiye, Almanya karşıtı bir hareket içerisinde yer almamaya özen göstermiş ve 1933 yılının ilk günlerinden itibaren süreci titizlikle takip etmiştir.

1933 yılı Türkiye-Almanya ilişkileri açısından oldukça önemli bir milada işaret etmektedir. Nazi iktidarı ile farklı bir süreçte şekillenen ikili ilişkiler, II. Dünya Savaşı sona erinceye kadar hatta II. Dünya Savaşı sonrasında da Türk dış politikasına etki edecek birtakım gelişmelerin doğmasına yol açmıştır. Almanya ise revizyonist politikaları için önemli bir konumda gördüğü Türkiye üzerinde etkin olmak için 1933 yılından itibaren Türkiye'yi yanına çekmek istemiştir. 1933 yılında "Türkiye ile Almanya'nın eski silah arkadaşı olduğu" söylemleri ile Ankara üzerinde etkin olmaya çalışan Hitler yönetimi, 1933 yılından itibaren Türkiye'ye yönelik propaganda çalışmalarını arttırmıştır (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-8 Dosya Ek: 420, 15.01.1934). İki ülke arasında oldukça önemli bir kırılma anına işaret eden 1933 yılı, Türkiye'nin Almanya'yı değerlendirdiği ve iş birliği için oldukça önemli adımlar attığı bir yıl olmuştur. 1933 yılından sonra Türkiye'ye yönelik ekonomik, siyasi ve propaganda faaliyetlerini arttıran Nazi Hükümeti'nin girişimleri neticesinde gittikçe yakınlaşan ikili ilişkiler, dış basında "Türkiye'nin Almanya'nın müstemlekesi olduğu", "iki ülkenin Suriye'ye ortak askeri operasyon düzenleyeceklerine" kadar varan birtakım iddiaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 162-133-2 Dosya Ek: 172, 02.04.1937; BCA, 30-10-0-0 / 85-558-13 Dosya Ek: 85, 02.03.1939).

Her ne kadar Türkiye, I. Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle Nazi iktidarı döneminde Almanya ile yakın ilişkiler tesis etmişse de "maceraya atılmak" gibi bir seçeneği asla değerlendirmemiş, aksine Almanya ile ekonomik ilişkileri sürdürürken İngiltere ve Fransa ile de iş birliği gerçekleştirmiştir. Fakat Almanya'nın 1933 yılında başlayan ağırlığı, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. Bu çerçevede çalışma, iki ülke arasında Nazi iktidarı döneminde yeni bir safha olarak başlayan ve ikili ilişkilerin ilk yılı olan 1933 yılındaki gelişmeler ekseninde değerlendirilmektedir. Türkiye, Hitler'in başbakan olması ile, hatta çok daha öncesinde, Almanya'daki siyasi süreci takip etmeye başlamış ve gelişmeleri Avrupa ülkeleri ve Türk dış politikası açısından ele almıştır. Türk dış politikasında önemli yer tutan Türkiye-Almanya ilişkileri, bu doğrultuda Nazi Hükümeti döneminde ilişkilerin başladığı yıl olan 1933 özelinde değerlendirilmiştir. Çalışma, "I. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi", "Türk Dış Politikası (1923-1933)", "Türkiye – Almanya ilişkileri (1923-1933)", "Nazi iktidarının İlk Yılında Türkiye – Almanya ilişkileri", başlıkları altında, Türkiye Cumhuriyeti Arşivi Belgeleri ile ikincil kaynaklar açısından ele alınmıştır. Birinci bölümde Almanya'daki siyasi yapı ele alınarak

1933 yılına giden süreç Nazi Partisi'nin iç ve dış politikası açısından değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Türk dış politikası Mustafa Kemal [Atatürk] döneminde ele alınarak Almanya ile ilişkilere etki eden faktörlerin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise 1933 yılına kadar olan süreçte Türkiye'nin Nazi iktidarı öncesi ve sonrasındaki dönemde ilişkileri ele alınarak I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye-Almanya ilişkilerinin nasıl bir gelişme gösterdiği, iki ülke ilişkilerinin uluslararası gelişmelerden ne yönde etkilendiği ortaya koyulmak istenmiştir. Son bölümde ise Arşiv belgeleri ışığında Nazi iktidarının tesis edilmesinden sonra Türkiye-Almanya ilişkilerinin siyasi ve ekonomik açıdan nasıl bir gelişme ortaya koyduğu Türk dış politikası açısından analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ALMANYA VE NASYONAL SOSYALİST ALMAN İŞÇİ (NAZİ) PARTİSİ

Dünya tarihini 1914-1991 yılları arasında değerlendiren Eric Hobsbawm *Aşırıklar Çağı* olarak nitelendirdiği bu dönemde, iki dünya savaşı arasındaki devri ise "Felaket Çağ" olarak isimlendirmektedir. Hobsbawm'a göre, 1914 yılından 1945 yılına kadar geçen sürede insanlık varlığını sürdürse de bununla birlikte XIX. yüzyıl uygarlığının dayanakları çökmüş ve her yanı dünya savaşının alevleri kaplamıştır. Sonuç olarak yirminci yüzyıla savaş, damgasını vurmuştur (Hobsbawm, 1996: 34).

I. Dünya Savaşı'nda yenik çıkan Almanya, daha savaşın sonlarında ülke içerisinde büyük problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Kasım 1918'de Almanya'da askeri bir ayaklanma olmuş, 9 Kasım 1918'de ise imparatorluğa son verilerek cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından iki gün sonra imzalanan mütareke ile Almanya'daki iç karışıklık daha da artmıştır. Grevler, ayaklanmalar Almanya'nın iç politikasının ve ekonomisinin çökmesine neden olan başlıca gelişmeler arasında yer almıştır. 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versay Antlaşması ile Almanya'nın yaşadığı kriz, Versay'ın ağır hükümlerinin de etkisiyle ekonomik buhran meydana getirmiştir. Krizin tüm Alman halkını etkisi altına almasıyla birlikte, Alman kamuoyu Versay'a tepki göstermiş ve yaşanan olaylar neticesinde gerilimin hızla tırmanmasıyla 11 Ağustos 1919 tarihinde Weimar Anayasası ilan edilmiştir (Uçarol, 2000: 532).

Weimar Anayasası'nın ilan edilmesi ile birlikte Almanya'da başlangıçta kuvvetli bir sol akım ortaya çıkmıştır. Versay Antlaşması'nın şartlarına karşı oluşan tepki bir süre sonra sol akım karşısında güçlü bir milliyetçi sağ akımın da kuvvetlenmesine yol açmıştır. Aşırı sağ ve sol görüşlerden gelen tepkiler karşısında Weimar Cumhuriyeti hükümetlerine yönelik bir takım darbe teşebbüsleri

yaşanmışsa da hükümet bu girişimleri bertaraf etmeyi başarmıştır. 1924 yılında sağlanan ekonomik gelişmelerle birlikte, Almanya'nın iç politikasında istikrar sağlanmaya başlanmıştır, fakat buna karşın sağ ve sol akımlar giderek kuvvetlenmeye ve birbirleriyle mücadeleye etmeye devam etmiştir. Merkezde yer alan sosyalist görüşün hâkim olması, sol görüşün Almanya'da kuvvetli olmasına yol açmışsa da ülke içi ve dışındaki şartlar nedeniyle tam manasıyla sükûnet bulamayan Almanya iç politik yaşantısı, merkezi yapıyı zayıflatmış, buna karşı milliyetçi akımları kuvvetlendirmiştir (Armaoğlu, 2004: 237). Oral Sander'e göre, 1920'lerde dahi Weimar Cumhuriyeti'ni yıkacak güce sahip militarist ve saldırgan milliyetçi güçler var olmuştur. Barış antlaşmasının ağır koşullarına tepki olarak güçlenen milliyetçi unsurlar, antlaşmanın baş sorumlusu olarak gördükleri sosyal demokratları, hükümeti hedef almışlardır (Sander, 1996: 19).

İç politikanın Almanya'da oldukça ağır olduğu bir dönemde, var olan siyasi yapılar içerisinde Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi Partisi) daha da öne çıkmıştır. Başlangıcını 1918 yılında Münih'te kurulan Alman İşçi Partisi'nin teşkil ettiği Nazi Partisi, 1920 yılında Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi adını almış ve 1920-1924 yılları arasında dikkat çekmeyi başarmıştır. Partinin kuvvetlenmesi Eylül 1919'da Adolf Hitler'in partiye üye olmasıyla birlikte başlamıştır. Hitler'in partinin liderliğini ele alması sonrasında, özellikle komünistlerle mücadelede Nazilerin gücü artmıştır (Armaoğlu, 2004: 237-238). Hitler'le birlikte partinin stratejisinin de değiştiği gözlemlenmiştir. Naziler sosyalist ve komünistlerin kontrolünde olan işçi sınıfı, köylüler ve diğer orta sınıfa yönelik girişimlerde bulunmuştur (Grand, 2004: 13). Hitler'in öncülüğünde 1920-1924 yılları arasında "sivrilen" Nazi Partisi, 1924-1929 arasında ise gittikçe kuvvet kaybetmiştir. Bu durumun meydana gelmesinde Alman ekonomisindeki olumlu gelişmeler, temel etken olmuştur. Mayıs 1924 seçimlerinde %6,6 oy oranı ile 32 milletvekilliği elde eden Nazi Partisi, Aralık 1924 seçimlerinde %3 oyla 14 milletvekilliği kazanmıştır. 1928 seçimlerinde ise Nazi Partisi Reichstag'a (Alman parlamentosu) ancak 12 milletvekili gönderebilmiştir (Armaoğlu, 2004: 238-239). 1929 yılında "Wall Street iflası" ile ABD'den temin edilen paranın kriz sebebiyle sağlanamaması, dünyada zincirleme bir tepkiye yol açmış bunun sonucunda ise çöküş yaşanmıştır. Dünya çapında yaşanan bu çöküntü ve sebep olduğu çok geniş çaplı işsizlik beraberinde siyaseti de etkilemiştir (Kenndey, 2010: 342-343).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın neticesinde, Almanya'da bir yanda Hitler'in Nazi Partisi diğer yanda ise komünistlerin siyasal hareketleri hız kazanmıştır (Sander, 1996: 40). Her iki siyasal yapının iktidarı elde edememesine karşın ekonomi gittikçe daha kötü bir hal almıştır. 1929 yılında 2 milyon olan işsiz sayısı, 1932 yılında 6 milyona ulaşmıştır. Bütçe açığını kapatmak üzere halkın üzerindeki vergi yükü artarken bir taraftan da Almanya tamirat borçlarını

ödemmiştir. Almanya'nın yaşadığı bu sıkıntılı dönemde kamuoyunun tepkisi, yeniden Versay Antlaşması'na yönelmiştir. Nazi söylemlerinde bir hayli revaçta olan; Versay, komünizm, Yahudi aleyhtarlığı ekonomik buhranın içerisindeki işsizleri ve karamsarları Nazi Partisi'nin etrafında bir araya getirmiştir (Armaoğlu, 2004: 238-239). Ekonomik yapının desteklediği, siyasi şartların altında yapılan seçimlerde Nazi Partisi, 107 milletvekili çıkartarak büyük bir başarı sağlamıştır. 1932 seçimlerinde ise 608 milletvekilliği içerisinde Naziler 230 sandalye kazanmışlardır. Bu başarı Nazileri Almanya'nın en büyük partisi haline getirmiştir. 1932 seçimleri sonrasında hükümette yaşanan değişiklikler sonrasında Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg 30 Ocak 1933 tarihinde başbakanlığa Hitler'i atamıştır. Hitler iktidara geldikten sonra ilk iş olarak meclisi feshederek seçime gitmiştir. Fakat 5 Mart 1933 tarihinde gerçekleşen seçimlerde Nazi Partisi yine çoğunluğu sağlayamamıştır. Buna karşın Hitler sahip olduğu askeri ve paramiliter güçlerin desteğiyle Reichstag'dan baskı ile dört yıl süreyle olağanüstü yetkiler almıştır. Bundan sonra diğer partileri kapatan Hitler, 2 Ağustos 1934 tarihinde Hindenburg'un ölümü üzerine devlet başkanlığı ve başbakanlık makamlarını şahsında birleştirmiştir (Uçarol, 2000: 532-533).

Hitler'in iktidarı ile kendi isimlendirmesi olan "III. Reich" dönemi başlamıştır. Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu I., Bismarck dönemi II. Reich dönemi iken Hitler ile birlikte III. Reich başlamıştır. Hitler'in iktidar olması ile Almanya'nın dış politikası da hareketlenmiştir (Armaoğlu, 2004: 240-241). Bu dönemde jeopolitik kavramını vurgulayan Hitler, Almanya'nın dış politikasını "siyasi-biyo-coğrafi" kavram olan "Lebensraum (Yaşam alanı)" ekseninde oluşturmuştur (Lacoste, 2008: 22). Nazi Partisi'nin diğer iki dış politika vechesi ise Versay kısıtlamalarından kurtulmak ve Almanya dışında yaşayan bütün Almanları bir devlet içerisinde birleştirmek olmuştur (Sander, 1996: 40).

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1923-1933)

William Hale göre, "yeni Türk devleti" 1923 yılında Lozan Antlaşması'nı imzalamasıyla birlikte karşılaştığı en kritik sınavdan geçmiştir. Lozan'la birlikte Türkiye, XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sahip olamadığı güvenliğe nihayet kavuşmuş ve uluslararası alanda tanınan bir devlet haline gelmiştir. Lozan başarısı sonrasında, Türkiye'nin önceliği de değişerek iç politika, dış politikadan daha önemli bir hale gelmiştir (Hale, 2003: 48). Buna karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1945 yılları arasında yürüttüğü dış politika Erik Jan Zürcher'e göre, "ihtiyatlı, gerçekçi ve genel olarak statükonun ve 1923'te güçlkle kazanılmış zaferin muhafazasını amaçlayan" bir yapıdadır (Zürcher, 2013: 296). Bu çerçevede Türkiye, kendi coğrafyasındaki bölgeyi, İngiltere ile Sovyet Sosyalist

Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında tarafsız bir dostluk camiası haline getirmek istemiştir (Çiftçi, 2010: 235).

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını takip eden on yıllık süreç içerisinde Türkiye'nin izlediği dış politikada temel ilke, Lozan'da halledilemeyen pürüzlü meselelerin çözülmesi olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmek üzere Türkiye'nin "hissiyatçı davranışlardan" kaçındığı, bu süre zarfında uyanmaya başlayan revizyonizm akımına kapılmayarak, uluslararası anlaşmalarla yetinerek Misak-ı Milli sınırları ile ilgilenmiş ve başkaca bir amaca yönelmemiştir (Dışışleri Bakanlığı, 1974: 6). Bu doğrultuda Türk dış politikasının ilk gündem maddesini İngiltere'yle Musul konusunda yaşanan anlaşmazlık oluşturmuştur. Lozan'da Musul konusunda bir sonuca varılamaması, Türkiye için Misak-ı Milli anlamında oldukça önemli bir sorun olmuştur. Lozan'da verilen sözler doğrultusunda 1924 yılının Mayıs-Haziran ayları arasında görüşen iki ülke bu görüşmelerde bir sonuç alamayınca, İngiltere konuyu Türkiye'nin üye olmadığı Milletler Cemiyeti'ne (MC) götürmüştür. MC'nin kurduğu bir araştırma komisyonu, vardığı karar neticesinde Musul'u Irak'a vermiştir. İngiltere kararı kabul ederken Türkiye, Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmuş, fakat Divan MC'nin kararının bağlayıcı olduğuna hükmetmiştir. 1926 yılında Ankara'da yeniden başlayan görüşmeler sonucunda, Türkiye MC'nin kararını 5 Haziran 1926 tarihinde yapılan antlaşmayla kabul etmiştir (Hale, 2003: 50-51).

Lozan sonrasında Türkiye'nin uğraştığı bir diğer problemlili alan ise Yunanistan'la yaşanılan sorunlar olmuştur. Bu çerçevede Türk-Yunan ilişkileri, "1923-1928 gerginlik dönemi" ve "1930-1938 dostluk dönemi" olmak üzere iki temel dönem olarak ele alınmaktadır. İlk dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında ortaya çıkan azınlıklar, patrikhane ve ahali değişimi gibi Lozan'da çözüme bağlanamayan meseleler, iki ülke arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2017: 435). 1925 yılında ortaya çıkan gelişmeler sonrasında patrikhane meselesi çözülürken (Gönlübol ve Sar, 1997: 61), etabli meselesi ise 1 Aralık 1926 tarihinde imzalanan antlaşmayla neticelenmiştir (Yılmaz, 2017: 436). 1926 yılında imzalanan Türk-Yunan Antlaşması ve elçi teatisine rağmen; 1930 yılına kadar geçen süre içerisinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler istenilen seviyede gerçekleşmemiştir. 1926 tarihli antlaşmanın mübadele konusundaki tüm meseleleri halledememiş olması bu durumun oluşmasında, temel etken olmuştur. İtalya'nın Akdeniz'de bir tehdit oluşturması ve Yunanistan'ın nihayetinde sorunların barışçıl yoldan çözümünü kabul etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesini ve dostluk havası içerisinde ilerlemesini sağlamıştır (Gönlübol ve Sar, 1997: 61-63).

Türkiye'nin İngiltere ve Yunanistan dışında problem yaşadığı bir diğer ülke ise Fransa olmuştur. Türkiye-Fransa devletleri arasında bu dönemki temel problem Osmanlı borçları meselesidir (Zürcher, 2013: 296). 1921 yılında iki ülke arasında başlayan yakınlaşma mevcut durum sebebiyle uzun sürmemiştir. Fransa'nın Lozan görüşmeleri sırasında borçlar ve Türkiye'deki yatırımları konusundaki katı tutumu, Ankara tarafından olumsuz bir biçimde karşılanmış ve bu durum Franklin-Boillon Antlaşması'nın getirdiği yakınlaşmayı akamete uğratmıştır. Lozan'dan sonraki süreçte ise Türkiye-Fransa ilişkilerini etkileyen husus, Suriye-Türkiye sınırları içerisinde yer alan Sancak (Hatay) Meselesi olmuştur (Gönlübol ve Sar, 1997: 83-87).

Türk dış politikası açısından 1923-1933 yılları arasında önemli olan bir diğer ülke ise Sovyet Rusya'dır. Kurutuluş Savaşı esnasında Sovyet Rusya ile başlayan ilişkiler sürekli bir biçimde ilerleme kaydetmiştir. Kâmuran Gürün, Türkiye-SSCB arasında oldukça erken bir dönemde başlayan ikili ilişkilerin, 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile "doruga ulaştığını" ifade etmektedir. Her ne kadar ilişkilerde dostluk havası esse de Türkiye'nin SSCB'ye yönelik tam bir itimadından bahsetmek de mümkün değildir (Gürün, 2010: 118). Sovyet etkisi, Türk dış politikası hareketlerinde önemli bir belirleyici olmuştur. SSCB'yi karşına almaktan imtina eden Türkiye, birtakım uluslararası girişimlerde de bu sebeple yer almamıştır. Sovyet Rusya, 1932 yılına kadar Batılı devletlerle iyi ilişkiler tesis edemediği için Türkiye de bu tarihe kadar Batılıların etkin olduğu Milletler Cemiyeti'ne girmek için müracaatta bulunmamıştır (Gönlübol ve Sar, 1997: 96). Türkiye ile SSCB arasındaki "doruk noktasına" ulaşan ilişkiler, 1933 yılından sonra gerilemeye başlamıştır. Özellikle SSCB, Türkiye'nin Akdeniz'den gelecek İtalyan tehlikesi beklentisi içerisinde girdiği bir dönemde, -1935 yılında- İtalya'yla antlaşma yapmak üzere girişimde bulunmuştur. Montrö Konferansı sürecinde Sovyetlerin beklenmeyen önerileri, Türkiye'yi şaşırtmıştır (Alacakaptan, 1999: 285-286). Türkiye'nin MC'ye girmesinden sonra başlayan görüş ayrılıklarına rağmen Sovyet Rusya, yine de Türk dış politikası için 1933 yılı için oldukça önemli ve etkili konumda olmuştur (Yılmaz, 2017: 429).

3. TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ (1923-1933)

I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerine bakıldığında, savaştan kısa bir süre sonra ikili ilişkilerin hemen yeniden başladığı görülmüştür. İki ülke arasında 3 Mart 1924 tarihinde, Ankara'da bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra, sıkıntılı dönemler geçiren iki ülke de Batılı devletlerle bu süreçte iyi ilişkiler içerisinde olmamıştır. Türkiye'nin Almanya için önemli bir hammadde tedarikçisi olması, Almanya'nın da Türkiye için önemli bir teknoloji ve sanayi transfer merkezi olarak görülmesi,

iki ülkenin birbirleriyle yakınlaşmasına imkân vermiştir. 1928 yılında Almanya, Türkiye'nin ithalatında en önemli ülke haline gelmiştir. 1924 yılında imzalanan antlaşma sonrasında, 1927 yılında iki ülke arasında bir "Ticaret Antlaşması ve Karşılıklı İkamet Antlaşması", 1929'da ise "Hakem ve Uzlaşma Antlaşması" ile "Karşılıklı Konsolosluk Antlaşması" imzalanmıştır. Almanya'da Nazilerin iktidarı ele geçirmesine kadar Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin ekonomik temelli ilerlediği görülmüştür. İstikrarlı bir ilerleme gösteren ticari gelişmeler karşısında, 27 Mayıs 1930 tarihinde Ankara'da yeni bir Türkiye-Almanya Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayı takip eden süreçte Almanya'nın nüfuzu Nazi iktidarı öncesinde artmıştır (Alkan, 2008: 195-196). Almanya'nın siyasi olarak da Sovyet Rusya ile Rapallo Antlaşması (1920) gibi girişimlerle yakın ilişki kurması, Türkiye açısından oldukça olumlu bir gelişme olmuştur. Özellikle iki ülke arasında imzalanan Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması'nı (1926) Türkiye yakından takip etmiştir. İki ülke arasında başlayan iş birliğini memnuniyetle karşılayan Türkiye, bu durumun hem Türkiye-Almanya hem de Türkiye-SSCB ilişkilerine katkı yapacağını düşünmüştür (Koçak, 2013: 17-19).

Nazi iktidarı öncesinde Türkiye ile Almanya arasında başlayan ekonomik temelli yakınlaşmaya rağmen Ahmet Özgiray, Nazi iktidarı öncesinde Almanya'nın Türkiye üzerinde politik nüfuzunun olmadığını söylemektedir. Özgiray, 1933 yılında Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki "aşırı nüfuzu" nedeniyle Almanya'nın Türkiye ile ilişkilerinin "anlamalı ve yüksek düzeyde" olmadığını ve bu anlamda 1934 yılında dahi Türkiye'nin Rusya ile olan yakın dostluğu sebebiyle Almanya'ya karşı ihtiyatlı davrandığını ifade etmiştir. Bu temkinli yaklaşıma rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler görünür bir biçimde ekonomi dışında siyasi ve kültürel düzeyde de hızla ilerlemiştir (Özgiray, 1998: 13-15).

Yavuz Özgüldür'e göre, 1932-1933 döneminde Türk-Alman ilişkileri hukuki temeller üzerine oturtulmuş, karşılıklı çıkarları gözetilen dünya ve bölge barışı için olumsuz bir etkide bulunmayan, iki taraf için de faydalı ekonomik bir ilişkidir. Diplomasi sınırları içerisinde yürütülen siyasi yapı, askeri alanda ise resmi düzeyde yürütülmüştür. Versay'ın Almanya'yı bağlaması kadar bu duruma etki eden diğer bir faktör de Türkiye'nin Almanya ile siyasi ve askeri ittifak kurmama konusundaki kararlılığı olmuştur. Özgüldür, 1923-1933 dönemi Türkiye-Almanya ilişkilerini "Türkiye açısından en kârlı, en başarılı, en zararsız, en huzurlu dönem" olarak kabul etmektedir. Fakat iki ülke arasındaki bu denge, 1933 sonrasında giderek Almanya lehine bozulmuştur. Nazi iktidarı ile Hitler, ekonomik kalkınma, askeri alanda güçlenme ve politik olarak yeniden Almanya'yı güçlendirmek üzere Türkiye'nin önemini iktidarının ilk dönemlerinde kavramıştır (Özgüldür, 1991: 212-214). Bu doğrultuda Almanya için gerekli krom, bakır,

mangan cevheri diğer emtialar ve Türkiye'nin Balkanlar, Ortadoğu'daki konumu gibi sebeplerle Türkiye'yi yanına çekmek isteyen Almanya, Ankara'nın sanayileşme ile ilgili taleplerini yerine getirmek üzere her fırsatı değerlendirmiştir (Glasneck, 1976: 10).

Temelde iki ülke arasında dış politika anlamında oldukça önemli bir farklılık bulunmaktadır. Nazi Almanyası, I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yapıyı kabul etmezken Türkiye ise Lozan Antlaşması ile büyük bir oranda istediği barışı elde etmiştir. Bu anlamda statüko yanlısı Türkiye, Misak-ı Milli'yi tam olarak gerçekleştirememekle birlikte Alman dış politikasından ayrılarak uluslararası anlaşmalara riayet etmiş ve bu anlaşmalara aykırı düştüğü durumlarda ise sorunu yine uluslararası hukuk içerisinde çözmeye çabalamıştır. Türkiye ve Nazi Almanyası arasındaki dış politika ayrımına rağmen, 1933 yılından itibaren uluslararası ilişkilere etki eden ve II. Dünya Savaşı'na kadar süren revizyonist ve anti revizyonist ülkeler arasında başlayan mücadele, kısa süre içerisinde İngiltere-Almanya mücadelesine dönüşmüştür. Aynı zamanda Ortadoğu, Akdeniz, Balkan coğrafyalarında yer alan Türkiye, iki devlet arasındaki rekabetin yoğun olarak yaşandığı alanlardan birisi haline gelmiştir (Koçak, 2013: 97-98; Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2009: 271). Hitler, Almanya'nın İngiltere ile olan rekabetinde hammadde, jeopolitik konum gibi sebeplerle önemli bir mevkide bulunan Türkiye'yi kendi lehine çevirmek üzere, Türk kamuoyu ve hükümeti üzerinde etkili olmak üzere propagandanın gücünden yararlanmıştır. Bu iş içinse en etkin araç olan basını kullanmıştır (Özgüldür, 1991: 214; Glasneck, 1976: 20-21). Nazilerin iktidara gelmesiyle başlayan ve 1939 yılında savaşa dönecek bu rekabet ortamında Türkiye'nin gerek Almanya gerekse İngiltere ile ilişkilerinde bir değişim yaşanmıştır (Koçak, 2013: 98). Tüm bu sebeplerle Türkiye-Almanya ilişkilerinde 1933 yılı oldukça önemli bir dönemin başlangıcına tekabül etmektedir.

4. NAZİ İKTİDARININ İLK YILINDA TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ

Siyasi İlişkiler

Türkiye, Nazi Hükümeti kurulmadan önce Berlin Büyükelçiliği vasıtasıyla Almanya'nın iç siyasi yapısında meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Henüz 1932 yılında Berlin Büyükelçiliği Siyasi İstihbarat Servisi tarafından gönderilen 26 Ekim tarihli raporda, Almanya'da gerçekleşen son siyasi gelişmelerin etkileri, Ankara'ya bildirilmiştir. Almanya'da bir sene içerisinde gerçekleşen seçimlerin halkı yorgun düşürüp seçimlere yönelik ilgisizlik meydana getirdiği tespitinde bulunana rapor, bu ilgisizliğin ise "National-Socialiste" akımının gerilemesine yol açarak partinin 30-40 vekil kaybedeceği yönünde bir

analizde bulunmuştur. Raporda buna karşın hiçbir partinin mecliste çoğunluğu elde edemeyeceği de ifade edilmiştir. Naziler dışında Von Papen'in durumunun oldukça önemli olduğuna değinilen raporda, seçmen yaşında aşağı doğru yapılacak bir değişikliğin ise Nazi Partisinin aleyhinde bir gelişmeye yol açacağı savunulmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 231-554-6 Dosya Ek: 420, 07.11.1932).

1932 yılı sona ererken yapılan değerlendirme sonrasında, 1933 yılındaki ilk değerlendirme ise 31 Ocak 1933 tarihli Almanya Büyükelçiliği raporuyla gerçekleşmiştir. Hitler Hükümeti'nin hangi gelişmeler neticesinde kurulduğunu ele alan rapor, bu doğrultuda "Schleicher kabinesinin" karşı karşıya kaldığı sağ, sol muhalefet hareketler ile Von Papen'le Hitler'in buluşması gibi konuları ele almıştır. Bunun yansısı, Nazi Hükümeti'nde yer alan isimleri, Adolf Hitler'den başlayarak görevleriyle birlikte Ankara'ya bildiren raporda, Hitler'in özgeçmişine de ayrıca yer ayrılmıştır. Büyükelçiye göre, yeni kurulan kabinenin ekonomi başta olmak üzere nasıl bir yol izleyeceğinin belli olmadığı ifade edilmiştir. Bu hususta özellikle "Ekseriyeti azimesini fikir ve kol amelesini teşkil eden Nasyonal Sosyalistlerle" tamamen zıt fikirde olan büyük ziraat ve sanayi erbabının nasıl uzlaşacakları temel sorunlardan birisi olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-5 Dosya Ek: 420, 22.02.1933). Berlin Büyükelçiliğinden gönderilen ve yeni kabineyi, takip edeceği yolu değerlendiren rapor, Almanya'daki iktidar değişikliği sonrasında Almanya ile ilgili olarak ele alınan ilk değerlendirmelerden olmuştur. Henüz her şeyin yeni olduğu bu dönem, Türkiye için belirsizlik barındırmaktadır. Hitler ve Nazi Hükümeti hakkında daha fazla bilgi edinmek ve Avrupa başkentlerinin Almanya'daki siyasi gelişmelere verdiği tepkiyi değerlendirmek üzere Berlin Büyükelçiliği, Avrupa basınını da taramıştır. İlk olarak İtalya basınını değerlendiren Büyükelçilik, İtalyanların Hitler'in iktidara gelmesini "Faşizm" fikrinin Avrupa'da ilerlemekte olduğuna delil saymalarından ötürü sevinçle karşıladıklarını bildirmiştir. Macar ve Çek basınını konu hakkında görüş beyan etmeyerek yalnızca meseleyi duyurduklarını kaydeden rapor, gelişmeler hakkında en fazla değerlendirmeyi İngiliz ve Fransız basınına ayırmıştır. Hitler'in iktidara gelmesinin İngiltere'de hoşnutsuzluk uyandırdığını ifade eden rapor, İngilizlerin Von Neurath'ın Dışişleri Bakanlığında kalması sebebiyle dış politikada Almanya'da bir değişikliğin olmayacağını düşündükleri kaydetmiştir. "Alman milliyetçisi" Hitler'in hükümetin başına geçmesi ise endişe verici bir gelişme olarak tüm İngiliz basınını ittifak ettiği konu olmuştur. Rapor, Fransa konusunda ise Fransız milliyetçilerinden yazar Pertiax'ın endişeli sözlerini paylaşmıştır. Rapora göre, Nazilerin iktidara gelmesinin Fransa için ne kadar tehlikeli olduğu Fransız basınında kendisini göstermektedir. Büyükelçiliğe göre, "Fransız sol cenah gazeteleri dahi endişelerini saklamamakta ve (Ren) nehrinin öte tarafından mühim hadislerin vukuu mümkün olduğunu" zikretmişlerdir. Nazilerin iktidara

gelmesi, Avrupa’da özellikle İngiltere-Fransa kamuoyu ve basınında ciddi bir endişeye sebep olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-6 Dosya Ek: 420, 22.02.1933).¹

Nazi Partisi’nin iktidara geçmesinden sonra, Almanya ile ilgili ilk dikkat çekici gelişmeler Fransa üzerinden ele alınmıştır. Hitler’in Almanya’nın içerisine düştüğü durumla ilgili olarak başvuru kaynağı haline gelen Versay Antlaşması’nın müsebbibi olarak gördüğü Fransa, bu çerçevede Türk diplomasinin tepkisini merak ettiği ilk ülke olmuştur. Türkiye’nin Paris Büyükelçisi Suat Bey², Fransa Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Mr. Saint-Quentin ile yaptığı görüşme esnasında Quentin’e Hitler’in iktidara gelmesi hakkında ne düşündüğünü sorarak Fransa’nın Hitler’e yönelik bakışını öğrenmek istemiştir. Quentin’e göre, Nazilerin iktidarı dikkat çekici bir hadise olmakla birlikte, Hitler’in şahsı Alman politikasını yönlendirmek bakımından yetersizdir. Quentin ayrıca, Hitler’in gerek iç gerekse dış politikayı “sokaklardaki nutukları ve nazariyatı dairesinde” yönlendiremeyeceğini, bu sebeple içine “pek çok su katmak zaruretinde” bulunacağını ifade etmiştir. Suat Bey’in görüşüne göre ise Fransa Dışişleri Bakanlığı, Almanya’da meydana gelen gelişmeleri endişe ile takip etmektedir, fakat Hitler’in gerek şahsi meziyetlerine ve gerek partisinin çoğunluğu teşkil etmesine şüphe ve tereddütle bakmaktadırlar. Fransa basınında mevzubahis olan Almanya-İtalya-Macaristan ittifakı konusunun ise siyasi mahfilleri endişelendirdiği ayrıca kaydedilmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 220-486-4 Dosya Ek: 400-3, 23.02.1933).

Türk dış politikası Almanya’da meydana gelen iktidar değişikliğini, Avrupa’daki elçiler vasıtasıyla yakından takip etmiş ve Alman iç politikasında yaşanan değişimin henüz yeni olduğu bir dönemde dünyaya ne yönde etki edeceğini analiz etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Almanya ile ilgili edinilen bilgiler, haberler elçilikler tarafından süratle dışişleri bakanlığına gönderilmiştir. Almanya Dışişleri Bakanı Baron Von Neurath’ın *Volk und Reich* dergisinde silahsızlanma ve Almanya’nın güvenliği konularında yayınlanan makalesi de bu ekseninde bakanlığın Almanya’nın tavrını öğrenmek üzere değerlendirdiği yazılar arasında yer almıştır. Von Neurath makalesi, Almanya’nın Fransa karşısındaki politikasını açıklamaya ve Fransa’nın endişelerini giderme amacına hizmet etmiştir. Von Neurath, Fransa’yı yatıştırmak amacıyla özellikle Almanya’nın

¹ Mezkûr devletler dışında, Almanya’da Hitler’in iktidara gelmesi Polonya’yı da oldukça yakından etkilemiştir. Polonya, yönetimi yeni Alman Hükümetinin “Şarki Prusya hudutlarının tashihi davasında” bulunmasını tehlikeli bularak bir takım ihtiyati tedbirler almışlardır. Bu doğrultuda Polonya basının herhangi bir tahrike sebep olacak yayından kaçınması kararına varılmıştır, BCA, 30-10-0-0 / 245-658-1 Dosya Ek: 429 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.02.1933)

² Suat Davaz, 28/6/1932 ile 13/8/1939 tarihleri arasında Paris Büyükelçiliği görevini yürütmüştür; Bknz.; Hariciye Vekâleti Yıllığı 1959, s. 17.

barışın temini ve silahların azaltılması konusunda istekli olduğunun altını çizmiştir. Neurath, Fransa'nın giriştiği siyasi ve askeri ittifak arayışlarını ise ortada bir tehlike olmadığı tezi ile gidermek istemiştir. I. Dünya Savaşı'nda yapılan barışın ebedileşmesi içinse Neurath, Alman asker sayısının ve silah gücünün arttırılması gerektiğini ifade etmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 228-532-30 Dosya Ek: 404, 16.03.1933).

Dışişleri Bakanlığına göre Almanya Dışişleri Bakanı Baron Von Neurath'ın makalesi, Fransa ve müttefiklerinin üstün askeri gücü karşısında Almanya'nın mahrum kaldığı askeri güç nedeniyle emniyetsizlik içerisinde bulunduğu dikkat çekmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 228-532-30 Dosya Ek: 404, 16.03.1933). Neurath'ın Versay Antlaşması'nın şartlarını uzlaşa ile değiştirmek ve Fransa'ya telkin etmek üzere kaleme aldığı makale, Türk dış politikasının Avrupa'da meydana gelecek değişiklikleri dikkatle takip ettiğini göstermektedir. Türkiye, 1933 yılının ilk aylarında gelişmeleri dikkatle takip etmekle birlikte bekle gör anlayışı içerisinde hareket etmiştir. Aynı ay içerisinde yapılan bir diğer değerlendirme ise Almanya-Rusya münasebetleri ele alınmıştır. Türkiye'nin bu dönemde Batı ile mesafeli olan dış politik yapısı, Almanya-Fransa gelişmelerinde tarafsız bir yorum ortaya konmasına neden olurken, konu Sovyet Rusya-Almanya ilişkileri olduğunda durumun değişerek Türkiye'nin konuyu -ekonomik öncelikleri ve dış politika çıkarları sebebiyle- farklı bir biçimde ele aldığı görülmüştür. Berlin Büyükelçiliği'nden 25 Mart tarihinde gönderilen "Rus-Alman Münasebatı Hakkındaki Rapor", iki ülke arasındaki ilişkileri Almanya'dan ziyade güçlü bağlarının bulunduğu Rusya ekseninde ele almıştır. Almanya'da gerçekleşen seçimler sırasında partiler arasında meydana gelen gerginliğin Almanya'nın dış ilişkilerine tesir ettiğine değinen rapor, Nazilerin rakip ve düşmanlarına karşı ileri sürdükleri ile yetinmeyerek amaçlarına kavuşmak üzere "Rusya'ya dil uzattıklarını" ifade etmiştir. Bu doğrultuda Hitler'in de "resmî sıfatına bakmayarak Rus matbuatında ve ezcümle 'Izvestia'da fena akisler uyandıran sözler" kullandığı belirtilmiştir. Rapora göre, Hitler'in girişimleri müşterek menfaatler etrafında imzalanan Rapallo Antlaşması ile iki ülkeyi birbirine bağlayan uyuma zarar vermektedir. Hatta bu durumdan memnun olmayan Alman "mutedil" siyasileri, Hitler'in sözlerini izale etmek üzere Rusya lehinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Rapora göre, Almanya'nın dikkat etmesi gereken hususlardan bir diğeri de Rusya'nın Almanya ticaretindeki rolü olmuştur. 1932 yılında Almanya'dan 670 milyon marklık mal satın alan Sovyet Rusya'nın Alman ihracatında ikinci sırada bulunduğu kaydeden rapor, Nazi Hükümeti'nin bu ekonomik amilleri ne dereceye kadar hesaba katacağını kestirememekle birlikte Rusya'nın "güçenmesinden" çıkacak ekonomik neticeleri ağır görmüştür (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-9 Dosya Ek: 420, 25.03.1933). Berlin Büyükelçiliği'nin

raporu, Türkiye'nin ekonomik çıkarları doğrultusunda önemli bir ülke olan Almanya ve Türk dış politikasında önemli bir alan kaplayan Sovyet Rusya ile ilişkilerinin Türkiye'nin iki ülkeden birisini tercih etmeye mecbur bırakmasını istemediğini göstermektedir. Türkiye, iki ülke arasında Rapollo Antlaşması'ndaki uyumun Türkiye'nin çıkarlarına uygun olması sebebiyle devam etmesine taraftar olmuştur.

Türkiye, Nazi Almanyası ile ilgili gelişmeleri takip ederken, Türkiye'deki Alman Büyükelçiliği'nde mart ayının son günlerinde sürpriz bir gelişme yaşanmıştır. Alman elçilik binasının kapısına 19 Mart günü Nazilerin sembolü olan Gamalı Haç bayrağı asılmış, birkaç saat kaldıktan sonra ise bayrak tekrar indirilmiştir. Konuyu takip eden İçişleri Bakanlığı için Alman sefaretinde dikkat çeken bu olay, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık'a "Hitler bayrağı" olarak bildirilmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-11 Dosya Ek: 420, 27.03.1933). Türkiye'de Nazi Almanyası ile ilgili olarak yaşanan bu durum ilk olmakla birlikte, Almanya ile ilgili meseleler daha ziyade Avrupa dâhilinde meydana gelen gelişmeler doğrultusunda takip edilmiştir. Fakat Hitler'in iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Avrupa'da cereyan eden bazı hadiselerin Türkiye'ye de sirayet ettiği görülmüştür. Bu konuların başında ise Yahudi meselesi gelmiştir. 15 Mart'ta Varşova Büyükelçiliği'nden gönderilen raporda yer alan bilgide, Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte, Yahudi karşıtı görüş sebebiyle ortaya çıkan endişeler, Almanya'daki Yahudilerin ülkeyi terk ederek –hoş karşılanmadıkları Belçika, Hollanda ve İsviçre gibi ülkeler yerine- Yahudilerin yoğun olduğu Polonya'ya göç etmelerine yol açmıştır. Fakat artan göç, diğer sebeplerle birleştiğinde Polonya'daki muhalif ve müfrit hareketlerin etkisiyle Yahudilere karşı taşkınlığa sebep olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 220-486-11 Dosya Ek: 400-3, 15.03.1933). Almanya'dan başlayarak Avrupa'ya yayılmaya başlayan Yahudi meselesi çok geçmeden Türkiye'ye de aksetmiştir. Almanya'da Yahudilere karşı yapılan boykotu protesto etmek üzere Taksim'de yasadışı olarak toplanılacağı haberinin alınması üzerine kolluk kuvvetleri harekete geçerek gösteriyi engellemiştir. İlgili kişilerin gözaltına alındığı aynı gün, Alman vatandaşı Planç Herman'ın göğsündeki "Hitler rozetini" zorla çıkarmaya çalışan Salamon ve Vitali Penhas de tutuklanmıştır (BCA, 30-10-0-0 / 110-734-7 Dosya Ek: 94C, 30.04.1933). Yapılan ve yapılmak istenenlerin kanuni olmaması, Türkiye'nin hukuk çerçevesinde hareket etmesini gerektirmiştir. Yahudilerle ilgili olarak Avrupa'da artan baskı karşısında 1933 yılı sona ererken OSE Musevi Sıhhiye Cemiyeti'nin fahri başkanı olan Profesör Albert Einstein, Almanya'dan ayrılan kırk profesör ve doktorun mesleklerini Türkiye'de devam ettirmesine müsaade edilmesi için dış hekimi Samy M. Gunzberg vasıtasıyla başbakanlığa müracaat edip ricacı olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 116-810-3 Dosya Ek: 97, 14.11.1933). Johannes Glosneck, Mustafa

Kemal Atatürk'ün Almanya'yı terk eden birçok Alman akademisyene Türkiye'de çalışma alanı sağladığını kaydetmiştir (Glosneck, 1998: 39). Avrupa'dan Türkiye'ye iltica etmek üzere gerçekleşen her talebe olumlu yanıt verilemese de 1933 Üniversite Reformu ile aralarında Yahudilerin de bulunduğu pek çok akademisyenin Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında çalışmasına imkân tanınmıştır (Namal, 2012: 16).

1933 yılının bahar aylarında Avrupa'daki Nazi etkisi, olumsuz bir biçimde siyasal arenada görünür olmuştur. Hitler'in -Hindenburg'un revizyonist politikaları doğrultusunda- Doğu Prusya başta olmak üzere Almanya'nın Almanya dışındaki topraklarından bahsetmesi Polonya gibi bazı devletlerin tehdit algılamalarına yol açmıştır. Daha sonradan Almanya ile Polonya arasında problem olacak olan "Danzing meselesi" de yine bu dönemde ortaya çıkmıştır (BCA, 30-10-0-0 / 220-486-11 Dosya Ek: 400-3, 15.03.1933). Almanya ile Polonya arasında başlayan gerilim, Türkiye'nin konuyu yakından takip etmesine neden olmuştur. 22 Haziran tarihinde Türkiye'nin Belgrad Elçiliği'nden gönderilen raporda Almanya karşısında, Yugoslavya-Polonya arasında gerçekleşen karşılıklı görüşmelerle siyasi ve askeri anlamda iki ülkenin birbirlerinin müttefiki olduklarını ilan ettikleri bildirilmiştir. Raporda son zamanlarda yüksek rütbeli birkaç Polonya subayının Yugoslavya'ya giderek, Yugoslav erkânı harbiye dairesi ile temasa geçtiği ve Fransa'nın teşviki ve ısrarı ile iki ülke arasında bir askeri ittifak yapılmak üzere bulunduğu kaydedilmiştir. Büyükelçiye göre, Polonya, Yugoslav ve Çekoslovakya milletlerinin arasında mevcut olan dostluk bir kat daha arttırılmaya çalışılmaktadır (BCA, 30-10-0-0 / 245-658-16 Dosya Ek: 429, 13.07.1933).

Hitler'in revizyonist eksende gerçekleştirdiği konuşmalarının meydana getirdiği rahatsızlık, Avrupa'da başta Almanya'nın komşuları olmak üzere tansiyonun yükselmesine neden olmuştur. Türk dış politikası bu dönemde, elçilikler vasıtasıyla Avrupa'da Hitler iktidarının meydana getirdiği değişimi takip edip tartarken, dış politika açısından uyuşmadığı, fakat ekonomik anlamda Türkiye için oldukça önemli bir ülke olan Almanya ile ilgili olumsuz bir tutum içerisine girmemiştir. Bu çerçevede Mayıs ayında Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami [Gökçen] Paşa, Nazi Partisi'nin başlıca yayın organı olan *Angriff* gazetesine röportaj vermiştir. Röportajın giriş kısmında Kemalettin Sami Paşa'nın 1932 yılında geçirdiği kazanın Hükümet mahfillerinde büyük bir şok etkisi meydana getirdiği özellikle ifade edilmiştir. Gazeteye göre bunun sebebi ise Kemalettin Sami Paşa'nın diplomatlar içerisindeki "en ziyade sevilen şahsiyetlerden" olması ve aynı zamanda Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasında Alman askerleri ile birlikte Avrupa ve Asya'da savaşmış olmasından kaynaklanmıştır. Almanya'da yoğun bir militarist düşüncenin hâkim olduğu bir

dönemde, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisinin yakın geçmişte Alman askerleri ile "sadakatli silah arkadaşlığı" yapan general rütbesinde bir asker olması, "Türkiye ve Almanya arasındaki dostluk bağlarının sağlamlaştırması hususunda" büyük bir önem kazanmıştır. Kemal Sami Paşa'nın röportajı gerçekleştiren gazeteciye yönelik ilk sözleri, Türkiye ile Nazi Hükümeti arasındaki ilişkilerin olumlu olmasına imkân verecek ifadeleri içermiştir: "...Alman gençliğinin memleketinizde nasıl kuvveti ele aldığını ve kuvvetle ilerlediğini görmekle mübahiyim". Millilik üzerinde özellikle duran Kemal Sami Paşa, Hitler'den Almanya'nın "Büyük rehberi" olarak bahsetmiştir. Paşa iki ülke arasında olumlu bir hava meydana getirmek üzere Alman kamuoyunda özellikle de Nazi Hükümeti üzerinde olumlu bir etki bırakmak için Nazi propaganda organı *Angriff* vasıtasıyla, Türkiye'nin dış politikası ve ekonomisi hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Dikkatli bir dil kullanan Kemal Sami Paşa, Türkiye'nin sanayi gibi ekonomik girişimleriyle Almanya'ya rakip olmayacağını aksine ciddi bir alıcı olmaya devam edeceğinin altını çizmiştir. Dış politika konusunda Türkiye'nin barışa ihtiyaç duyan bir devlet olduğunu kaydederken Sovyet Rusya ile ilgili soruda ise Rusların gönlünü alacak açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye-Almanya ilişkilerini "dostane ve pürüzsüz" olarak betimleyen Kemal Sami Paşa, *Angriff* tarafından bir diplomattan daha çok kahraman asker kimliğiyle öne çıkartılmıştır (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-16 Dosya Ek: 420, 28.05.1933).

İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmek istendiğini gösteren diğer bir girişim ise Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından gerçekleştirilmiştir. Aras, 13 Temmuz'da Almanya'nın Roma Büyükelçisi Hassell ile yaptığı görüşmede, "bir milliyetçi olarak Almanya'da kurulan yeni yönetime karşı her zaman anlayış göstermekte olduğunu" açıklamıştır (Koçak, 2013: 101). Bu görüşmeden üç gün sonra ise bu kez Almanya Büyükelçiliği Müsteşarı M. Tauchnitz³, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile bir görüşme gerçekleştirerek hükümeti adına bazı dış politika konularında bilgi aktarımı gerçekleştirmiştir. Fakat bu aktarım daha ziyade Londra İktisat Kongresi sırasında alt komisyonda Almanya temsilcisi Posse ile Türkiye temsilcisi Sami Bey arasında geçen konuşmaya dair olmuştur. Tauchnitz, Sami Bey'in komisyonda Türkiye'nin milli sanayi oluşturması konusundaki sözleri ile buna karşı Alman temsilcisi

³ Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Rudolf Nadolny, 1931 yılının Kasım ayında Berlin'de bulunduğu sırada, 1 Şubat 1932 tarihinde Cenevre'de başlaması öngörülen Silahsızlanma Konferansı'nda Alman delegasyonuna başkanlık etmesi teklifini kabul ettiği için bu tarihten itibaren Ankara'daki Büyükelçilik görevinden fiilen ayrılmıştır. Nadolny yeni görevi sebebiyle sürekli olarak Cenevre'de bulunmak zorunda olmasından ötürü, Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği, yeni Büyükelçi Frederic Hans von Rosenberg'in güven mektubu sunduğu 11 Aralık 1933 tarihine kadar yaklaşık iki yıl kadar alt düzeydeki diplomatik temsilciler tarafından idare edilmiştir. Bkz. Koçak (2013: 99).

Posse'un sanayileşen memleketlerin aralarındaki rekabete son vererek bir cephe oluşturması konusunda yaptığı karşı konuşmanın Türkiye tarafından yanlış değerlendirildiğini anlatmak üzere Menemencioğlu'nu ziyaret etmiştir. Tauchnitz'e göre Alman yetkililer, Türkiye aleyhine bir cephe teşkil etme fikrini aklından dahi geçirmemiştir. Tauchnitz'in ifadeleri Almanya için Türkiye'nin önemini ortaya koymaktadır. Ona göre, Türkiye'nin Posse'un beyanatını yanlış anlaması, Sovyet Rusya'nın etkisiyle gerçekleşmiş, *Pravda* gazetesinin yaptığı propaganda Türkiye'nin tepki göstermesine neden olmuştur. Tauchnitz, Almanya'ya "hücum için fırsat aramakta" olan Sovyet Rusya'nın, Türkiye'de Almanya'ya karşı tepki meydana gelmesine sebep olduğunu vurgulamıştır. Menemencioğlu ise konunun Sovyet Rusya vasıtasıyla öğrenilmediğini Büyükelçiye ifade etmiştir. Sovyet Rusya ile Almanya arasındaki gerilimin temmuz ayında iyice ortaya çıkması karşısında Türkiye, Almanya'yı karşısına almama yönünde değerlendirmede bulunurken Sovyet Rusya'yı gücendirecek bir eyleme girişmekten de uzak durmuştur. Menemencioğlu bu doğrultuda Almanya'ya karşı gösterilen dostane vaziyetten bahsetmiş hatta Türk basının Yahudi karşıtlığı konusunda Alman hukukuna aleyhtar neşriyatta bulunmamasına azami şekilde gayret gösterildiğini ifade etmiştir. Posse'un ifadesinin Türkiye'de endişe değil gücenme ve üzüntü oluşturduğunu söyleyen Menemencioğlu, Türkiye'nin istiklali meselesi olarak ele aldığı konuda hiçbir bireyin ya da devletin tasarrufta bulunamayacağını kaydetmiştir. Menemencioğlu, Tauchnitz'in yaptığı açıklamayı, Alman devletinin Posse'un "garip" ifadelerinin reddi olarak kabul etmiştir. Tauchnitz, aynı beyanati komisyonun ilk toplantısında da yapacağını ifade etmiştir. Almanya'nın Türkiye'yi kaybetmek istemediğini gösteren bir diğer gösterge ise Tauchnitz'in hazırladığı beyannameyi basın için Menemencioğlu'na vermesi ve Posse'un beyanatının gazetelerde yer almasına mâni olunması isteğidir. Almanlar, Türkiye kamuoyunun Almanya lehine dönmesini engellemek üzere diplomatik kanallar vasıtasıyla basın üzerinde denetim kurmak için istekte bulunmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-19 Dosya Ek: 420, 16.07.1933).

Posse'un beyanatını diplomatik bir skandala dönüştürmeyip daha ziyade bir kaza olarak değerlendirmeyi tercih eden Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerinde ilk ciddi girişim Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Kemalettin Sami Paşa, Türkiye'ye yapacağı dönüş öncesinde Almanya Dışişleri Bakanı Von Neurath ve Hitler'le görüşmüştür. Kemalettin Sami Paşa'nın Hitler'le gerçekleştirdiği görüşmede Almanya'nın Türkiye için önemli olan Sovyet Rusya konusundaki fikirleri ile Avusturya meselesi hakkındaki konular ele alınmıştır. Hitler'le yapılan görüşmeden birkaç gün önce Kemalettin Sami Paşa'nın Von Neurath'le gerçekleştirdiği bir başka görüşmede

Neurath, Paşa'ya "her düşündüğünüzü serbestçe söyleyiniz; bu bizim için de faydeli olur" teklifinde bulunmuştur. Bu çerçevede Kemalettin Sami Paşa, görüşme başında Hitler'e, "bir Sefir gibi değil, bir arkadaş gibi görüşmek" istediğini söylemiş, Hitler'in "çok memnun olurum" cevabı ile de Büyükelçi çok önemli konuları ele almış, hatta tavsiyede dahi bulunmuştur. Sami Paşa, izinli olarak gideceği Türkiye'de yetkililerin Hitler'in fikir, maksat ve görüşleriyle alakadar olacaklarından dolayı kendisiyle görüşmek istediğini Hitler'e söylemiştir. Sami Paşa, ilk olarak Hitler'in Sovyet Rusya ile tepki ve görüşlerini değerlendirmek üzere⁴, Almanya'nın "Rusya siyasetini sakat" gördüğünü ifade ederek söze başlamıştır. Türkiye'yi bu konuda örnek veren Sami Paşa, Hitler'e komünistliğin yasak olmasına rağmen, Sovyet Rusya ile iyi geçinebileceklerini tavsiye etmiştir. Sami Paşa'ya göre, Almanya'nın en önemli hareket yönü doğudur. Batıda ise Fransa, Belçika gibi sınırları ve mntıkaları belli milletler olması sebebiyle burada Almanya'nın siyasi faaliyetler yürütmesi çok zordur. Oysa doğu öyle değildir. Doğuda iki önemli unsur vardır; Slavlar ve Germenler. Slavların başında Rusya varken Germenlerin başında ise Almanya yer almaktadır. Sami Paşa, Hitler'e Slavların toplu ve birlik olmamaları sebebiyle Almanya'nın Rusya ile iyi geçinerek ve Slav tehlikesine bu sayede hâkim olarak Avrupa siyasetinde daha etkin olup olmayacağını sormuştur. Hitler ise verdiği cevapta Sami Paşa'nın "fikrine tamamen iştirak" ettiğini ve bu yönde faaliyette bulunup talimat vereceğini ifade etmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-2 Dosya Ek: 420, 28.07.1933). Sami Paşa, Türk dış politikasında önemli bir ağırlığı olan Rusya ile Türkiye'nin iktisadi yapısında önemli bir ülke olan Almanya arasında Türkiye'yi etkileyecek bir pürüzün olmasına engel olmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Ruslarla iyi geçinmeyi tavsiye eden Sami Paşa, böylelikle Türkiye'nin de Sovyet Rusya ile iyi geçinmek durumunda olduğu gibi bir ifadeye yer vererek iki ülke arasında ortak bir bağ kurmuştur.

Kemalettin Sami Paşa'nın ikinci konu başlığı ise Avusturya meselesi olmuştur. Paşa, Almanya'nın "kardeş bir millete" karşı aldığı tavrı, Almanya'nın düşmanlarının aleyhte konuşmalarına yol açtığını ve bu durumun anlaşmazlıkların daha da artmasına yol açtığını hatta Almanya'ya karşı oluşan bu karşıtlığın Balkanlara kadar uzamasına neden olduğunu ifade etmiştir. Sami Paşa, bu konuda "kısa yoldan Avusturya ile anlaşma"nın yolunun aranmasını tavsiye etmiştir. Hitler, Paşa'yı haklı bulmakla birlikte, mücadelesine devam edeceğini

⁴ Kemalettin Sami Bey'in Hitler'le gerçekleştirdiği görüşmeden kısa bir süre önce, Almanya'nın Londra Konferansı sırasında müstemleke talebinde bulunması Sovyet Rusya'nın tepkisini çekerek resmi diplomatik girişimde bulunmasına yol açmıştır. Hitler'in komünizm karşıtlığı sonrası, müstemleke talebinde bulunması Sovyet Rusya'nın Almanya'ya yönelik endişelerini daha da arttırmıştır. BCA, 30-10-0-0 / 219-476-2 Dosya Ek: 400-1 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.06.1933).

söylemiştir. Avusturya meselesini, Türkiye için tehlike olarak beliren İtalya'ya getiren Sami Paşa'ya Hitler, İtalya'nın daima Anschluss aleyhinde söz söylediğini, fakat Mussolini'nin zeki bir adam olduğunu söylemiştir. Hitler, İtalya'nın Almanya-Avusturya birleşmesine karşı olmakla birlikte, Almanya'yı karşısına almayacağını ima etmiştir. Bu iki konu dışında Almanya'nın ekonomik olarak yalnız bırakılması ihtimalinden bahseden Kemalettin Sami Paşa, Almanya'da başlayan "mühim inklâb"ın ve yeni rejimin Türkiye'ye karşı olan bakışını bildiğini, fakat Hitler'den Berlin'den ayrılmadan önce Almanya'nın Türkiye bakışını duymak istediğini ifade etmiştir. Türkiye ile ilişkilerin "eski silah arkadaşlığının ve yeni Türk inkılabının verdiği kuvvetle gayet iyi" olduğunu söyleyen Hitler, ekonomik ilişkiler konusunun ise bildiğinden daha iyi olmasını istediğini vurgulayarak Von Neurath'a söz vermiştir. Neurath da iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin olduğundan daha iyi olmasını arzu ettiklerini; ithalat ve ihracatı arttırarak Türkiye'ye yeni krediler açmak istediklerini ifade etmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-2 Dosya Ek: 420, 28.07.1933). Sami Paşa ile Hitler arasında gerçekleşen konuşma iki ülkenin ikili ilişkileri sürdürmek üzere istekli olduklarını göstermiştir. Sami Paşa, Sovyet Rusya ve İtalya eksenli olarak Almanya'nın dış politikasını tartarken Hitler ise tarihsel bağları ve Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte Cumhuriyet inkılabını öne çıkartarak ikili ilişkileri sürdürmek ve hatta arttırmak yönünde irade ortaya koymuştur.

Türkiye'nin Almanya ile ilişkileri 1933 yılı içerisinde daha çok Sami Paşa tarafından yürütülürken, temmuz ayında Türkiye'den gerçekleşen ziyaret ikili ilişkilere oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Türkiye'nin Büyükelçilik dışındaki ilk teması Temmuz'da Berlin'e giden Türk Milletvekilleri tarafından sağlanmıştır. Berlin'de buldukları sırada Milletvekilleri Hitler'le de görüşme sağlamışlardır. Görüşme sırasında Hitler, Milletvekillerine yakınlık göstererek Millî Mücadele'nin kendisini aydınlatan örnek olduğunu söylemiş, bazı Alman yetkililer ise Gazi Mustafa Kemal'le Hitler arasında benzerlikler kurmaya ve Almanya -Türkiye arasında ortak noktalar bulmaya çalışmışlardır (Kılıç, 2010: 129).

İki ülke yetkilileri arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda ikili ilişkilerin ivme kazanacağını gösteren bir diğer girişim ise Lozan Antlaşması'nın yıl dönümü sebebiyle Dr. Hans Froembogen'in Almanya'nın Essen şehri radyosunda yaptığı konuşma olmuştur. Konuşmasında Millî Mücadele'yi ve Lozan'ı öven Froembogen'in konuşması, Türk-Alman ilişkilerine olumlu yönde katkı yapmış, konuşma büyükelçilik yetkilileri tarafından tercüme edilerek Ankara'ya gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Versay ile Almanya'nın "şerefının ezildiğinden" bahseden Froembogen, Alman müttefiki Osmanlı Devleti'ni ise sonraya bıraktıkları ifadesiyle Türkiye ile Almanya arasında tarihsel bir kader

birliği kurmuştur. Bu tarihsel bağ içerisinde Fransa ve İngiltere'yi, Türk ve Alman milletlerinin karşısında bir yapı içerisinde tasvir eden Froembogen, Almanların başına Polonyalıların Türklerin başına ise Yunanlıların jandarma olarak tayin edildiklerini ifade etmiştir. Konuşmasını Yunan işgali ile Lozan Antlaşması içerisinde ele alan Froembogen, Türklerin “milli” karakterlerine ve Gazi Mustafa Kemal'in önemine vurgu yapan sitayişkârâne bir konuşma gerçekleştirmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-4 Dosya Ek: 420, 22.08.1933). Konuşmanın Türkiye'yi etkilemek üzere propaganda amacıyla yapıldığı açıktır. Bu anlamda Alman siyasetinin Nazi iktidarının henüz ilk aylarında Türkiye'yi jeopolitik, iktisadi, politik birtakım sebeplerle yanına çekmek üzere irade ortaya koyduğu görülmüştür. Henüz 1933 yılında başlayan Alman propagandası, 1933 yılından sonra artarak devam etmiştir. Froembogen'in konuşmasından birkaç ay sonra, Almanya, Türkiye'ye yönelik gerçekleştirmek istediği olumlu imaj çalışmasına hız vermiş, bu doğrultuda I. Dünya Savaşı anılarını canlandırmak üzere Von Neurath, Talat Paşa'nın kabrini “bir rejimin yaptığı fenalığı ıslahe çalışacağız” diyerek yaptıracaklarını açıklamıştır. Kemalettin Sami Paşa'ya göre, Almanların bu davranışı, “Türkler lehinde bazı eyi nümayişler yapmak” amacına hizmet etmektedir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-8 Dosya Ek: 420, 15.01.1934). 1933 yılında atılan adımların ardından, hız kesmeden Türkiye-Almanya ilişkilerini geliştirmek üzere Alman propaganda makinesi çalıştırılmaya devam edilmiştir.

Ekonomik ilişkiler

Adolf Hitler'in Almanya'da hükümet kurmasıyla birlikte, uygulamaya geçtiği “Dünya'ya hâkim olacak bir Nazi imparatorluğu kurma” hedefinde Türkiye, Alman sanayisi için oldukça gerekli bir ülke konumunda olmuştur. Bu doğrultuda Almanya, siyasi açıdan Türkiye'yi kendisine yakınlaştırmının yolunun mevcut ekonomik ilişkilerin geliştirilebilmesi ve ekonomik açıdan kendine bağımlı hale gelmesinden geçtiği inancındaydı. Hitler, istediği yakınlaşmayı sağlayabilmek için 1933 yılından itibaren Türkiye ile mevcut ekonomik ilişkileri arttırma fırsatını kollamıştır. Türkiye de Almanya ile ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda oldukça istekli olmuştur (Özgüldür, 1991: 213-215). Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, Hitler ve Von Papen ile gerçekleştirdiği ilk temaslarda “iktisadî münasebetlerin takviyesi lüzumunu ileri” sürmüştür (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 07.06.1933). Zira Türkiye, kalkınma konusunda büyük önem verdiği Birinci Beş Yıllık İktisadi Planı kabul ettiğinde Nazi İktidarı yeni tesis edilmişti. Türkiye'nin karar verdiği plan, sanayi teçhizat bakımından Türkiye'yi dışarıya bağlamaktaydı. Her ne kadar Alman yetkililer Türkiye için maden ve tarım ağırlıklı bir ekonomik modeli uygun görseler de SSCB'nin Beş Yıllık Plan kapsamında kredi açması, Almanya'nın da düşüncelerini değiştirmesine neden

olmuştur. Bu nedenle Nazi Almanyası dış politikada kullandığı ekonomik nüfuz vasıtasını Türkiye ile ilişkileri geliştirmek için kullanmıştır. Bu sayede Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ilişkiler artış göstermiştir (Armaoğlu ve Soysal, 1999: 298; Glasncek, 1976: 69). Tüm bu sebeplerle, 1933 yılında Türkiye ile Almanya arasında var olan ekonomik ilişkilerde bir canlanma başlamıştır. Türkiye, 1933 yılı itibariyle Nazi Hükümeti'nin ekonomik yayılma programında en ön sırada yer alan ülkelerden birisi haline gelmiştir. Türkiye'nin gerek yaşadığı döviz ihtiyacı gerekse hammadde ve tarımsal ürünleri satacak pazar bulmakta yaşadığı sıkıntı, Almanya'yı 1933 yılından itibaren artan bir biçimde ticaret ortağı haline getirmiştir (Koçak, 2013: 200-201). Mayıs ayından itibaren başlayan Alman girişimleri neticesinde ağustos ayına gelindiğinde iki ülke arasında ticaret antlaşması imzalanmıştır.

Almanya'nın ekonomik saiklerle Türkiye'yi yanına çekme yönünde ortaya koyduğu ilk girişim Mayıs ayında gerçekleşmiştir. 28 Mayıs tarihinde Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Numan Menemencioğlu imzasıyla Başbakanlık'a gönderilen bir yazıda, Hitler Hükümeti'nin Alman Sanayi Birliği ile temasa geçtiği ve yakın iş birliği için bir kişi görevlendirdiğinin Berlin Büyükelçiliği vasıtasıyla öğrenildiği bildirilmiştir. Tekrar Mayıs ayı içerisindeki görüşmede Hitler'in Alman Sanayi Birliği Başkanı Krupp Von Bohlen Und Halbach'ı kabul ettiği ve sanayinin Hükümetin görüşlerine uygun bir tarzda çalışması konusunda fikir birliğine vardıkları yine Büyükelçi tarafından ifade edilmiş ve Türkiye'nin de ele alındığı belirtilmiştir: *"Bu temas esnasında, memleketimize karşı da alâka gösterilerek Türkiye ile yapılacak işlere ehemmiyet verilmesi hakkında Başvekil'in Mösyö Krupp'a tavsiyede bulunduğunu Alman Hariciye Nezareti'nden ve bilhassa Von Papan ile temaslarımda bizzat öğrendim. Hatta Türkiye'de şimendifer inşası işinin pek çok alâka uyandırdığı ve malzeme ile inşaatın ayrılmasına katıyen ehemmiyet verilmediği ve Almanlara olan borcumuzun tehiri suretile inşaatı da talip oldukları ve bu defa Ankara'ya giden Heyete bu yolda talimat verildiğini kuvvetli menabiden haber aldım"* (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 28.05.1933).

Cemil Koçak, Hitler'in bu dönemdeki girişimlerini Almanya'nın Türkiye'de ekonomik hegemonya kurma çabaları olarak değerlendirmektedir (Koçak, 2013: 200). Haziran ayına geldiğimizde ise Berlin Büyükelçiliğini ziyaret eden Almanya Hariciye Nezareti Şark İşleri Müdürü Blüher, Kemalettin Sami Paşa'ya "Alman Hükümeti'nin Türkiye'de yapılacak işlere [bayındırlık işleri] 200 milyon Mark kadar kredi vermeye karar verdiğini" resmi surette bildirmiştir. Blüher, 10 Haziran'da yapılacak toplantı sonrasında neticeyi nota ile bildireceklerini ve Ankara'dan çağırdıkları çalışanlarına da gerekli talimatı vereceklerini söylemiştir. Kredi teklifi karşısında Kemalettin Sami Paşa memnuniyet göstererek "verilecek talimatta çok dikkatli olmalarını ve bize [Türkiye'ye] çok müsait vaziyet

gösterilmedikçe bir iş yapılamayacağını” izah etmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 07.06.1933). Alman Elçi Blüher’in Kemalettin Sami Paşa’ya toplantının neticesini bildirmesi sonrasında, alınan tahrirat neticesinde Hitler kabinesinin Türkiye’de yapılacak iktisadi işler için 200 milyon Mark kadar kredi açtığı bilgisi, Ankara’ya bildirilmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 19.06.1933).

Mayıs ayının son günlerinde Almanya’nın Türkiye’ye yönelik bir diğer girişimi ise Budapeşte Büyükelçiliği vasıtasıyla bildirilmiştir. Macaristan’da Almanya ile ilgili bir takım propaganda konferansları veren heyetin başkanı ve aynı zamanda eski bakanlardan olan Walter Daitz ve kâtibi Hans Dits Almanya Büyükelçiliği vasıtasıyla 31 Mayıs tarihinde Türkiye Büyükelçiliğini ziyaret etmiş ve Türkiye’deki bütün demiryolları inşaatlarını almak istediklerini söylemiştir. Budapeşte Büyükelçisi diplomatik olarak sürecin Berlin Büyükelçiliği nezdinde veya Ankara ile direkt temasla mümkün olacağını söylemiştir. Daitz ve kâtibi Dits’ten oluşan heyet ise, Berlin Büyükelçiliği’ne müracaat ettiklerini ve Budapeşte Elçiliği’nin de devreye girerek yardımcı olmasını istemişlerdir. Büyükelçi, heyetin konuşması esnasında bütün demiryolu inşaatını almak istemelerinin sebebini, “Almanların Macaristan yolu ile ‘Şarka doğru’ siyasetlerinin icabâtından olduğunu” açık bir biçimde ifade ettiklerini raporuna kaydetmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 15.06.1933).

Hitler, Nazilerin iktidara geldiği birkaç ay içerisinde Türkiye’ye yönelik resmi, gayri resmi, “şifahi” girişimler neticesinde başlattığı ekonomik girişimlerde bizzat kendisi de yer almıştır. Hitler, temmuz ayı sonunda Kemalettin Sami Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmede, siyasi ilişkilere değindikten sonra konuyu ekonomiye getirmiştir. Mevcut durumu Dışişleri Bakanı Von Neurath’ın anlatmasını isteyen Hitler, Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin iyi olduğunu bildiğini ve daha iyi olmasını temenni ettiğini ifade etmiştir. Von Neurath ise daha fazla alışverişte bulunmak ve yeni krediler açmak üzere, Türkiye ile yeni Ticaret Mukavelenamesi için Londra’ya [İktisat Konferansına] bir heyet gönderdiklerini söylemiştir. Von Neurath, Hitler’in de isteğiyle bu konuda etraflıca konuşmak üzere İktisat Vekili Celâl [Bayar] Bey’in Berlin’e teşrif etmesini istemiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-2 Dosya Ek: 420, 28.07.1933). Bu doğrultuda Berlin’e giden Celâl Bey, Almanya ile bir ticaret anlaşması ve bunu tamamlayacak olan kliring mukavelesi esaslarını müzakere ettikten sonra, anlaşma ve mukavelenin imzası için 10 Ağustos 1933 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından yetkilendirilmiş (BCA, 30-18-1-2 / 38-57-1, 10.08.1933) ve aynı gün Türk-Alman Ticaret Antlaşması ve ilgili protokolleri imzalamıştır (Koçak, 2013: 210).

İmzalanan antlaşmayla birlikte iki ülke ticaretinin kliring usulüne göre yapılması kararı alınması, Türkiye'nin ticaretinin büyük bir oranda Almanya'ya yönelmesine yol açmıştır. Türkiye, kliring usulü sayesinde döviz harcamadan, ihtiyaç duyduğu sanayi ürünlerini ithal etmek ve pazar sıkıntısı yaşadığı ürünlerini Almanya'ya rahatça satma imkânına kavuşmuştur. Kliring usulü Almanya için de oldukça kullanışlı olmuş bu sayede Almanya, döviz harcamadan sanayisi için gerekli hammaddeleri Türkiye'den temin edebilmiştir (Özgüldür, 1991: 215-216). Türkiye ve Almanya arasında imzalanan antlaşma ile birlikte, Türkiye'nin ihracatında Almanya %19 ile birinci sıraya çıkarken, Almanya'nın ihracatında Türkiye ise %25,5'lik bir paya sahip olmuştur (Glosneck, 1998: 90). 1932 yılında Türkiye'den Almanya'ya 13 milyon lira olarak gerçekleştirilen ihracat, 1933 yılında çok ciddi bir artış sağlamıştır (Armaoğlu ve Soysal, 1999: 298). Türkiye, 1933 yılında Almanya'ya yaptığı 78-84 bin tonluk ihracat karşısında 18,2 milyon lira/37,9 mark tutarında bir girdi sağlamıştır. Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı ithalata bakıldığında ise 61-64 bin tonluk bir oran karşısında 19 milyon lira/36,3 milyon marklık bir ithalat gerçekleştirilmiştir (Koçak, 2013: 240-242).

1933 yılı boyunca Almanya'nın Türk ekonomik hayatında artan önemine rağmen Türkiye, Almanya ile istekli olduğu iktisadi ilişkilerde ekonomik bağımsızlık konusunda ödün vermemiş, bu durumu kırmızı çizgisi olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede 1933 yılı içerisinde Almanya'nın Doğu'da ekonomik yayılma amacı ve isteği taşıdığı beyanında bulunan Alman Hükümeti üyesi Hugenberg'in bildirisine (Koçak, 2013: 202) ve yine Londra İktisat Konferansı sırasında Türkiye'nin milli sanayisi ile ilgili olumsuz ifadelerde bulunan Almanya temsilcisi Posse'un açıklamalarına sert tepki gösterilmekten geri kalınmamıştır (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-19 Dosya Ek: 420, 16.07.1933).

5. SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde Almanya ile ilişkileri oldukça eskiye giden Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid döneminde ikili ilişkilerde oldukça önemli bir ivme yakalamıştır. Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu uluslararası baskı altında Almanya, Osmanlı Devleti için diplomasi alanında yeni bir alan açmıştır. II. Abdülhamid döneminde gelişen ikili ilişkiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı yönetiminde etkisini arttırdığı 1908 sonrası dönemde, Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında I. Dünya Savaşı'na girmesi neticesini ortaya çıkarmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında yürütülen Millî Mücadele neticesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde Almanya-Türkiye siyasi ilişkileri II. Dünya Savaşı öncesinde iki dönem olarak ele alınmaktadır; Weimar ve Nazi dönemi.

Weimar Cumhuriyeti döneminde, I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılan ve savaş sonucunda yeni yönetimlerin ilan edildiği iki ülke arasındaki ilişkiler, nispeten yakın sayılacak bir iş birliği içerisinde olmuştur. 1933 yılında Almanya'da Adolf Hitler'in başkanlığında kurulan Nazi Hükümeti döneminde ise ilişkilerin bir önceki dönemden farklı bir safhaya geçtiği görülmüştür. Bu çerçevede Nazi yönetimi döneminde Türkiye-Almanya ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemekle birlikte, eğilimin daha ziyade çıkış yönünde belirgin olduğu görülmüştür. 1923-1933 dönemi, Türk-Alman ilişkileri açısından zararsız ve kârlı bir dönem olarak ifade edilirken, 1933 sonrasında bu durumun Hitler tarafından değiştirilmek istendiği görülmüştür. İki ülke arasında dış politikanın da farklılaştığı bu dönemde Almanya, Versay Antlaşması'nın bağlayıcılığından sıyrılmak üzere revizyonist eğilimler ortaya koyarken, Türkiye mevcut yapının devamı yönünde irade ortaya koymuştur. Buna karşın iki ülke arasında ekonomi başta olmak üzere askeri, kültürel sahalarda kaydedilen gelişmeler, iki dünya savaşı arasındaki dönemde Türk-Alman ilişkilerini oldukça önemli bir noktaya taşımıştır.

Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte yaşanan gelişmeler, Avrupa'da endişe ve paniğe sebep olurken, 1933 yılından itibaren başta Almanya ve İngiltere olmak üzere revizyonist ve anti revizyonist ülkeler arasında bir mücadele başlamıştır. Almanya'nın İngiltere ile rekabetine sahne olan 1933-1939 dönemi, Almanya açısından Türkiye'nin önemini ortaya çıkartmıştır. Türkiye'nin Balkanlar, Ortadoğu ve Akdeniz üzerinde sahip olduğu jeopolitik yapı ve Alman sanayisi için gerekli olan hammadde rezervleri, Almanya'yı yeniden güçlendirmek üzere, Hitler Almanyası'nın 1933 yılından itibaren Türkiye'ye yönelmesini gerekli kılmıştır. Nazi Almanyası Türkiye'yi yanına çekebilmek üzere iktisadi ve siyasi konularda iş birliği gerçekleştirmek üzere harekete geçmiştir. 1933 yılı ile birlikte Nazi Hükümeti, Türk kamuoyu ve yetkilileri üzerinde etki kurmak üzere, propagandanın gücünden yararlanmaya başlamıştır.

Almanya ile Türkiye arasındaki ikili ilişkiler mikro düzeyde incelendiğinde, hükümetin kurulduğu ilk yılda Adolf Hitler, Türkiye'yle yakın iş birliği tesis etmek üzere ciddi bir irade ortaya koymuştur. Buna karşın Türkiye ise yaşadığı döviz ve pazar sıkıntısı gibi sebeplerle, Almanya'yı 1933 yılından itibaren önemli bir ticaret ortağı olarak görmüştür. Almanya'nın "ekonomik hegemonya kurma çabalarına karşı" Türk dış politikası, Nazi yönetimine karşı ihtiyatlı bir politika takip etmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi ısrarla yeni bir "maceraya" girmekten kaçınan Türkiye, ikili ilişkileri ekonomi ve siyasi başlıklar altında ele almıştır. Almanya'nın Türkiye ekonomisi için 1933 yılında başlayan önemi, Hitler iktidarı döneminde ağustos ayında imzalanan ticaret ve kliring antlaşmalarıyla birlikte, oldukça önemli bir seviyeye çıkmıştır. Fakat bu aşamaya gelmeden daha önce Türkiye, Hitler'in kabine kurmasıyla birlikte, Almanya'daki siyasi gelişmeleri,

büyükelçilikleri vasıtasıyla Avrupa ekseninde değerlendirmeye başlamıştır. Almanya'daki yeni kabinenin revizyonist politikaları karşısında, Nazi hükümetinin izleyeceği politikayı değerlendirmeye çalışan Türkiye, Hitler'i ve politikalarını iki yönde değerlendirmiştir. İlk olarak Ankara, Fransa başta olmak üzere I. Dünya Savaşı müttefikleri nezdinde Hitler'in ne yönde bir akis uyandırdığını öğrenmeye çalışmış, ikinci olarak ise yakın diplomatik ilişkilere sahip olduğu Sovyet Rusya açısından Almanya'yı değerlendirmeye çalışmıştır. Almanya'nın Türk ekonomisindeki konumu ve Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki etkisi, Türk dış politikasının iki ülkenin Rapollo Antlaşması çerçevesinde Türkiye'nin çıkarlarına uygun olarak uzlaşması yönünde beklenti içerisine girmesine yol açmıştır. Nazi Hükümeti'nin kurulmasından sonra ilk ciddi teması sağlayan Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, Hitler'le gerçekleştirdiği görüşme esnasında komünizmle, Sovyet Rusya'yı birbirinden ayırmayı tavsiye ederek Türkiye'nin bir anlamda ikili ilişkilerde Sovyet Rusya konusunda beklentisini ortaya koymuştur. Olası bir Rus-Alman krizinin neticesinde Almanya'yı kaybetmek veya Rusya'yı gücendirmek istemeyen Türk dış politikası, Hitler'le gerçekleştirilen ilk temasta bu konuda Türkiye'nin hassasiyetlerini ortaya koyarak Nazi Hükümeti döneminde Türkiye-Almanya ilişkileri için temkinli bir değerlendirmede bulunmuştur.

Türkiye, olumlu bir zeminde değerlendirmek istediği ikili ilişkilerde ihtiyatı elden bırakmazken, münasebetlerin gelişmeye açık olduğunu da ekonomik girişimlerle ortaya koymuştur. Kemalettin Sami Paşa, Nazi Hükümeti ile sağladığı ilk temasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi takviyesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Türkiye'nin ihtiyatlı yapısına karşı Nazi Hükümeti Türkiye'nin beklentilerine uygun bir şekilde asimetrik cevap vermeye çalışmıştır. Ekonomik ilişkileri merkeze alan Hitler, Türkiye için önemli bir pazar olurken, kalkınma hamlesi içinse oldukça önemli bir finansör haline gelmek istemiştir. Almanya, 1933 yılında Türkiye ile istediği türde yakınlaşma sağlamak üzere ekonominin gücünde yararlanırken, diğer taraftan ise propagandadan da istifade etmiştir. Nazilerin yayın organı *Angriff* gazetesi, kabinenin kurulması sonrasında Kemalettin Sami Paşa ile bir röportaj gerçekleştirmiş, Türkiye ve Almanya arasındaki geçmiş bağları ve “sadık” silah arkadaşlığını öne çıkartmıştır. Hitler de Kemalettin Sami Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Atatürk'e ve Türkiye'ye yolladığı mesajda “eski silah arkadaşlığının” öneminden bahsetmiş ve “yeni Türk inkılabını” överek Türkiye ile geliştirmek istediği ilişkiler için irade ortaya koymuştur. Lozan Antlaşması'nın yıl dönümünde Almanya'da gerçekleştirilen konuşmada, Türkiye ile Almanya arasında ortak bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Almanya'nın revizyonist politikaları doğrultusunda, İngiltere ve Fransa'yı her iki ülke için de düşman addeden konuşma, mezkûr ülkeler tarafından Polonya ve

Yunanistan'ı ise iki ülkenin başına tayin edilen jandarma olarak ifade etmiştir. Mayıs ayından itibaren Alman hükümeti yaptığı girişimlerle Türkiye ile daha da yakınlaşmak üzere resmi ve özel birtakım girişimlerle Türkiye'ye yönelik ekonomik bir açılım gerçekleştirmiştir. Tüm bu süre boyunca Almanya, Türkiye'yi endişeye sevk edecek gelişmelerin önünü almak istemiştir. Londra İktisat Konferansı sırasında, Alman yetkilinin Türkiye aleyhindeki sözlerini düzeltmek ve Türk kamuoyunda olumsuz imajı gidermek üzere Alman Büyükelçiliği, Türkiye Dışişleri Bakanlığı nezdinde devreye girerek Türkiye'nin Almanya aleyhine dönmesini engellemek üzere diplomatik girişimde bulunmuştur. Buna karşın Türkiye ise Yahudi meselesi gibi pek çok konuda Almanya'nın aleyhinde olacak girişimlere engel olmuş, Almanya'yı karşısına almaktan ısrarla çekinmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde mikro bir zaman dilimine isabet eden 1933 yılı içerisindeki Türkiye-Almanya ilişkileri, II. Dünya Savaşı'na giden süreçte hatta Savaş içerisinde ikili ilişkilerin seyri başlatan ilk yıl olması hasebiyle oldukça önemlidir. Türkiye -Almanya'nın revizyonist eğilimleri karşısında- Nazileri iktidar olmadan önce de takip ederken iktidar olduktan sonra da ilişkilerini ekonomik temelde sürdürmek istemiştir. Türkiye, Nazi Almanyası ile olan girişimlerinde ihtiyatlı bir gelişme ortaya koyarken, Hitler'in olumsuz ifadelerde bulunduğu Sovyet Rusya'yı da bu süreçte gücendirmek istememiştir. Türkiye'nin 1933 yılında Almanya'dan temel beklentisi ekonomik taleplerine cevap vermesi ve Türkiye'nin iyi ilişkilere sahip olduğu Sovyet Rusya ile çatışmaya girmemesi olmuştur. Almanya ise kurmak istediği büyük Alman devleti için Türkiye'nin jeopolitik konumu ve hammadde pazarına sahip olması sebebiyle Türkiye'yi yanına çekmek üzere ekonomik meseleleri lokomotif olarak kullanmış ve aynı zamanda propaganda yapmaya da başlamıştır. Bu doğrultuda, Nazi Almanyası döneminde 1933 yılı Türkiye-Almanya ilişkileri için oldukça önemli bir milat olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi Fonları (BCA)

BCA, 30-10-0-0 / 231-556-8 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.01.1934).

BCA, 30-10-0-0 / 162-133-2 Dosya Ek: 172 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 02.04.1937).

BCA, 30-10-0-0 / 85-558-13 Dosya Ek: 85 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 02.03.1939).

BCA, 30-10-0-0 / 231-554-6 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.11.1932).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-5 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.02.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 245-658-1 Dosya Ek: 429 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.02.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 220-486-4 Dosya Ek: 400-3 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 23.02.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 228-532-30 Dosya Ek: 404 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 16.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 228-532-30 Dosya Ek: 404 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 16.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-9 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 25.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-11 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 27.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 220-486-11 Dosya Ek: 400-3 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 110-734-7 Dosya Ek: 94C (Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.04.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 116-810-3 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 14.11.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 220-486-11 Dosya Ek: 400-3 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 245-658-16 Dosya Ek: 429 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 13.07.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-16 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.05.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-19 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 16.07.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 219-476-2 Dosya Ek: 400-1 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.06.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-556-2 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.07.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-556-4 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.08.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-556-8 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.01.1934).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.06.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.05.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.06.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 19.06.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.06.1933).

BCA, 30-18-1-2 / 38-57-1 (Kararlar Daire Başkanlığı, 10.08.1933).

Kaynak Eser ve İncelemeler

Alacakaptan, Aydın Güngör (1999), “Türk-Sovyet ilişkileri (1921-1945)”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi): 281-291.

Alkan, Nail (2008), “Almanya ile ilişkiler”, Çakmak, Haydar (Der.), Türk Dış Politikası 1919-2008 (Ankara: Barış Platin Kitap): 195-198.

Armaoğlu, Fahir (2004), 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt I-II: 1914-1995) (Alkım Yayınevi).

Armaoğlu Fahir, İsmail Soysal (1999), “Türkiye’nin Hitler Almanyası ile ilişkileri (1933-1941)”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi): 297-307.

Çiftçi, Kemal (2010), Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası (Ankara: Siyasal Kitabevi).

Dışişleri Bakanlığı (1959), Hariciye Vekâleti Yıllığı 1959.

Dışişleri Bakanlığı (1974), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923 – 1934).

Glasneck, Johannes (1976), Türkiye’de Faşist Alman Propagandası, Birinci Baskı (Onur Yayınları) (Çev. Arif Gelen).

Glosneck, Johannes (1998), Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III (Cumhuriyet) (Çev. Arif Gelen).

Gönlübol Mehmet ve Cem Sar (1997), Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938), Tıpkı Basım (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi).

Grand, Alexander J. De (2004), Fascist Italy and Nazi Germany The ‘Fascist’ Style of Rule (New York: Routledge).

Gürün, Kâmuran (2010), Türk – Sovyet ilişkileri (1920-1953) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi).

Hale, William (2003), Türk Dış Politikası 1774-2000 (İstanbul: Mozaik Yayınları) (Çev. Petek Demir).

Hobsbawm, Eric (1996), Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı (İstanbul: Sarmal Yayınevi) (Çev. Yavuz Alogan).

Kenndey, Paul (2010), Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. Birtane Karanakçı).

Kılıç, Sezen (2010), Türk Basını’nda Hitler Almanyası (1933-1945) (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi).

Koçak, Cemil (2013), Türk-Alman ilişkileri (1923-1939): İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik ilişkiler, 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları).

Lacoste, Yves (2008), Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi (İstanbul: NTV Yayınları) (Çev. İsmet Akça).

Namal, Yücel (2012), “Türkiye’de 1933–1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2 (1): 14-19.

Ortaylı, İlber (2008), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, 11. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları).

Özgiray, Ahmet (1998), “Türkiye – Almanya ilişkileri (1923-1939)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13 (1): 5-23.

Özgüldür, Yavuz (1991), *1923-1945 Dönemi Türk-Alman ilişkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Sander, Oral (1996), *Siyasi Tarih 1918-1994* (İmge Kitabevi).

Uçarol, Rifat (2000), *Siyasi Tarih (1789-1999)* (İstanbul: Filiz Kitabevi).

Uzgel, İlhan ve Ömer Kürkçüoğlu (2009), “Batı Avrupa’yla ilişkiler”, Oran, Baskın (Der.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I* (İstanbul: İletişim Yayınları): 258-277.

Yılmaz, Mehmet Serhat (2017), “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)”, Kekevi, Serkan, Yunus Emre Tekinsoy, İsmet Türkmen (Der.), *Türk Dış Politikası (1830-1989)* (Ankara: Berikan Yayınevi): 419-468.

Zürcher, Erik Jan (2013), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Yasemin Saner).